

СМЕРТЬ ЯК КОНЦЕПТ-АРХЕТИП МІКРОКОНЦЕПТОСФЕРИ СВЯТКИ

У статті розглядається вербальне вираження концепту Смерть у складі мікроконцептосфери Святки, що передбачає вилучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної картини світу людини зі словників різних типів та етнографічних джерел (культурологічний аспект) і визначення особливостей його репрезентації в мові (семантичний аспект).

Ключові слова: мікроконцептосфера, концепт, архетип.

Плотникова Н.В. Смерть как концепт-архетип микроконцептосферы святки. В статье описываются особенности репрезентации концепта Смерть в составе микроконцептосферы Святки при помощи осуществления выборки информации об исследуемом фрагменте концептуальной картины мира человека из словарей разных типов и этнографических источников (культурологический аспект), предпринята попытка определения особенностей его репрезентации в украинском языке (семантический аспект).

Ключевые слова: микроконцептосфера, концепт, архетип.

Plotnikova N.V. Death as a concept-archetype of the microconceptsphere sviatki. We describe the verbal representation of the concept Death. It assumes the selection of the information about the analyzing fragment from the dictionaries and ethnographical sources (cultural aspect) and the definition of the peculiarities of its representation in language (semantic aspect).

Keywords: microconceptsphere, concept, archetype.

Зимовий цикл народної календарної обрядовості українців поділяється на доріздвяні та власне Різдвяні свята. Власне Різдвяні свята починаються з Коляди або Святвечора, що відзначається напередодні Різдва Христового, й закінчуються Водохрещем. Цей період має назву дванадцятидення або зимові святки. Як зазначає І. Беньковський, «ніякому іншому святу, після “Великодня”, не присвячено стільки народних повір’їв, звичаїв, обрядів, забобон та прикмет, як “Різдву”, або інакше “Різдвяним святкам”» [1: 1], тобто різдвяно-новорічна обрядовість містить значний обсяг фактичного матеріалу. Цей матеріал дає змогу розглядати Різдвяні святки або мікроконцептосферу *Святки* (Мксф) як складну систему – концептуальне поле, що включає в себе множину концептів, тобто є концептополем макорівня [11: 214]. Концептополе макорівня, як і концептополе мікорівня (ідіополе одного концепту), повністю відповідає всім традиційним канонам теорії поля, тобто має структуру у вигляді ядра, приядерної зони та периферії.

Оскільки концептуальне поле – велике угруповання концептів, то вважаємо доцільним розподілити його на фрагменти – концептуальні мікрополя (КМП), що «утворюють складну ієрархічну систему взаємопов’язаних полів, на основі яких формується мовна картина світу» [16: 31], та поєднують однорідні в поняттєвому відношенні одиниці.

З огляду на те, що основним джерелом для формування міфів, релігій, філософій, що «впливають на цілі народи та історичні епохи», є архетипи [22: 87], а обрядовість Різдвяних святок сформувалася саме на основі давніх

язичницьких міфів та християнської релігії, то, відповідно, архетипи є підґрунтям для формування і власне різдвяно-новорічної обрядовості.

К. Юнг поділяв архетипи на психологічні, якщо вони виходять із пам'яті роду (архетип *свого, води*), і культурні, створені культурним досвідом людства (архетип *тріїци, життя, смерті*) [12: 39]. Проте архетипи не можна уявити як «самі по собі», вони виявляються у свідомості як наслідки самих себе, у вигляді архетипових образів та ідей [22: 451], тобто «архетипи позасвідомого можуть виявлятися лише у творчо оформленому матеріалі» [12: 39], чим і є різдвяно-новорічна обрядовість, позасвідомою основою якої стали психологічні архетипи *вода, вогонь та сонце*, а також культурні архетипи *смерть, народження й трійця*.

На концептуальному рівні згаданим архетипам відповідають концепти-архетипи *Вогонь, Сонце, Народження, Вода, Смерть, Христос*, що в складі концептуального поля «мікроконцептосфери *Святки*» групуються в концептуальне мікрополе «Архетипні образи». Один із фрагментів такого концептуального мікрополя, зокрема концепт-архетип *Смерть*, і становить предмет цього дослідження.

Із точки зору історії та міфології культурний архетип *смерть* та відповідні йому культи в календарних обрядах слов'ян неодноразово привертали увагу науковців XIX–XX ст., зокрема найдетальніше релігійно-магічні поминальні обряди культу предків, пов'язані з уявленнями про смерть, у зв'язку із зимовою календарною обрядовістю слов'ян відтворено в роботі Л. Виноградової [3]. Лексема *смерть* аналізувалася і з лінгвістичної точки зору (і як лексема, і як засіб мовного вираження відповідних концептів), але у зв'язку зі святочною обрядовістю українців вона не розглядалася в жодному з аспектів.

Відповідно, актуальність теми цієї розвідки зумовлена необхідністю опису концепту *Смерть* з огляду на нову лінгвістичну парадигму, що репрезентована лінгвокультурологічним напрямом у лінгвістиці з урахуванням як лінгвістичних, так і екстралінгвальних чинників. Мета статті – лінгвоконцептуальний аналіз мовного вираження концепту *Смерть* у межах мікроконцептосфери *Святки*.

Для дослідження центральних концептів Мксф *Святки* застосовуємо комплексну методику, що поєднує елементи семантико-когнітивного та лінгвокультурологічного аналізів та базується на трьох етапах:

1) побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності. Номінативне поле концепту – це сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства [10: 66]. Номінативне поле концепту будуємо шляхом суцільної вибірки зі словників різних типів та етнографічних джерел прямих номінацій концепту, їхніх синонімів та дериватів. Номінативну щільність концепту пропонуємо подавати у цифровому еквіваленті, для чого вводимо поняття коефіцієнт номінативної щільності, що його обчислюємо за формулою $Q_{nd} = NF_c : NF_{mcs}$, де Q_{nd} – це коефіцієнт номінативної щільності, NF_c – загальна кількість одиниць номінативного поля концепту, NF_{mcs} – загальна кількість одиниць номінативного поля мікроконцептосфери, що становить 314 одиниць [9];

2) виділення та опис структурних елементів концепту. Згідно із методикою аналізу культурних концептів Ю. Степанова, у структурі концепту виділяємо дві складові – культурну та поняттєву [17: 41]. Культурна складова містить три шари: а) історичний, де аналізуємо конкретне явище в складі святочної обрядовості з історико-етнографічного погляду; б) актуальний, у якому проводимо аналіз наявних синонімів та дериватів імені концепту; в) етимологічний, розгляд якого дає змогу визначити первинний смисл імені концепту. Поняттєву складову виявляємо шляхом аналізу значень основних мовних репрезентантів концепту, що проводиться методом компонентного аналізу. Згідно із методикою концептуального аналізу З. Попової та Й. Стерніна, спільні або близькі за смислом семи різних мовних репрезентантів одного концепту узагальнюємо й інтерпретуємо як когнітивні ознаки концепту [10: 201], що їх називаємо смисловим елементом або компонентом смислу концепту. Подібні смислові елементи отримуємо й упродовж аналізу всіх шарів культурної складової концепту, узагальнюючи та інтерпретуючи як смислові елементи первинний смисл імені концепту, смисли, що їх має концепт в історико-етнографічному контексті, лексичні значення синонімів та дериватів;

3) моделювання польової структури концепту. Розподіляючи концептополя на концептополе макро- і мікрорівня, А. Приходько до перших відніс ті, що включають множину концептів (у розвідці це Мксф *Святки*), у той час, як концептополе мікрорівня «можна умовно вважати ідіополем окремо взятого концепту» [11: 214]. Відповідно, концепт *Смерть* – це концептополе мікрорівня, що складається з ієрархії смислових елементів. До ядра відносимо смислові елементи, що виділені під час аналізу поняттєвої складової. Усі інші компоненти смислу, залежно від частотності їхнього використання, а також від сфери вжитку, належать до приядерної або периферійної зон. Польову структуру концепту подаємо з урахуванням особливостей різних періодів.

Культурологічно-лінгвістичний аналіз концепту *Смерть*.

I. Культурна складова концепту *Смерть*.

А) історичний шар. Поряд із іншими мотивами в обрядовості Святвечора та Різдва яскраво простежується тема смерті, зокрема І. Цветков зазначає, що Різдво Христове «мало стосунок не лише до життя, але і до смерті, на що вказує його збіг з річними принесеннями на честь померлих» [19: 155], до того ж, у різдвяно-новорічній обрядовості слов'ян мають місце залишки поминальних обрядів, що схожі із поминальними обрядами народів давнього світу.

Першою обрядодією в низці різдвяно-новорічних обрядів вшанування предків було запрошення їх на Святу вечерю. Приклад такого запрошення, записаного на Гуцульщині, наводить В. Шухевич: «Ми усі з усього щірого серця і з Божої волі кличемо і Божі і грішні душі на вечерю й даємо єї, аби вони на тім свьїті так вечеряли, йик ми тут; я даю за тоті померші душі, що на свьїті погибли, поратунку не мають; най Бог прийме перед їх души! Я їх кілька запрошаю і закликаю на цу Божу тайну вечерю, кілько у цім полотні е

дырочок, по кілько, аби їх було на одній дырочці!» [21: 11–18]. Прихід душ є невидимий, оскільки ж вони «із настанням сутінків оселяються в помешканнях своїх нащадків, то на їх честь біля Дідуха обов'язково ставили кутю та узвар, тобто коливо, яке вважалося поминальною стравою» [13: 192]. Отже, душі померлих родичів беруть участь у святковій трапезі, і тому «по вечері не можна де-небудь сісти, треба уперед продути місце, де сідає ся, аби не привалити душу яку, яких тоги богато у хату сходить ся» [21: 19].

Окрім родини, у святвечірньому вшануванні померлих беруть участь як близькі, так і дальні родичі, що їх в Україні відвідують після Святої Вечері — «відразу відправляють дітей з вечерею до діда, бабки, до любих та шановних дядьків та тіток» [9: 69]. На перший день Різдва, під обідню пору, спорядивши святкові повози, одружені діти (син з невісткою чи дочка з зятем) провідували батьків або дідусів» [13: 19]. Приймаючи обрядові страви, господарі дякували і у свою чергу передавали дари — такі ж страви зі свого столу. Таким чином відбувався обмін ритуальною вечерею, що символізувало «спорідненість двох сімей, їх приязнь і взаємну щедрість» [8: 306-307]. На думку С. Килимника, «нести вечерю» — це значить «шанувати старійшину (найстаршого в роді), ділити надію, долю, добро, багатство з старшим роду, а разом — це нести «вечерю» й для Діда-Лада — духа, найстаршого опікуна не родини, а роду» [7: 36]. Безперечно, різдвяний обмін ритуальними стравами має велике значення, оскільки за народним віруванням як перестануть люди на Різдво вечерю носити, тоді й Страшний суд буде.

Тема смерті посідає важливе місце й у святочних іграх та інсценуваннях, зокрема особливого значення набула маска Смерті. Попри те, що історико-етнографічні джерела не містять чіткого пояснення щодо її походження в різдвяно-новорічних виставах, вона завжди існувала в народних віруваннях та обрядах європейських народів у вигляді старухи або скелету з косою. Саме такий вигляд Смерть має й у святочному обрядовому рядженні «Маланка», порівн.: «Смерть» — хлопець, одягнутий з голови до ніг у довгу жіночу сорочку і в масці, вимашеній крейдою; у руках дерев'яна коса» [23: 49]. «Смерть із косою» присутня і в театралізованому обряді «Коза», порівн.: «Із «козою», як правило, ходили «лікар», «смерть з косою» та інші герої ... » [18: 64], а також у різдвяному вертепі: «Ангели, чередники, волхви, козак, цар, Ірод, смерть — ось головні персонажі вертепу» [18: 64]. Безперечно, у святочних театралізованих виставах Смерть фігурує не випадково, але зробити припущення щодо її первісного призначення дуже важко і навіть неможливо.

Довівши спорідненість деяких святочних обрядів із поминальними, Л. Виноградова групує їх навколо таких етапів: підготовка до зустрічі незвичних «гостей» (виготовлення обрядових страв), запрошення їх до столу (спеціальні словесні формули, звичай залишати зайве місце та зайву ложку), прихід ряджених, і останнє — «проводи» [3: 235]. Останнім етапом — проводами духів предків до раю є паління «дідуха» та сміття, якими закінчується перша свята половина Різдва свята. За свідченням І. Огієнка, «сміття, що назбирається від Святвечора до Нового року, не можна виносити» [6: 279], оскільки «протягом тижня до оселі повертаються всі добрі душі-покійники, які після

Святої вечері збираються на покуті біля Дідуха та Снопа-раю, а також на сні, котрим притрушують долівку», і «щоб не викинути разом із сміттям доброго духа, тобто своєї «долі-щастя», люди й не замітали осель» [13: 27]. Як стверджує О. Воропай, «ранком на Новий Рік те сміття все ж таки виносили і сипали на одну купу в саду; там його підпалювали» [4: 93], а разом зі сміттям палили і «дідуха», тобто соломі, якою на святки встеляли підлогу в хаті, а подекуди й снопи, що стояли на покуті від Святвечора до Нового року» [8: 311]. Відповідно, разом зі сміттям та соломію підпалювали й добрих духів, які із «димом від дідуха – полетять у небо, а відтіля на ниву» [7: 122], тобто паління сміття та «дідуха» – це своєрідні проводи добрих духів.

На концептуальному рівні *Смерть* є фундаментальним концептом, що становить першооснову Мксф *Святки*. Як її підґрунтя він сформувався ще в період становлення святочної обрядовості, тобто під впливом міфологічного світогляду язичників, тому залежно від ролі у структурі свідомості визначаємо згаданий концепт як міфологеми. З позиції суб'єкта концептуалізації він є універсальними. Цей концепт є первісним образом, створеним культурним досвідом людства, що став джерелом для формування міфів, релігій, філософій, тому на підставі параметра об'єкта концептуалізації вважаємо його концептом-архетипом, а за якістю інформації – поняттєво-логічним.

Аналіз історичного шару культурної складової концепту *Смерть* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити смислові елементи: «Святвечір», «Різдво», «Водохреще», «Щедрий вечір», «Новий рік», «душі предків», «свята вечеря», «запросини», «кутя», «нести вечерю», «Маланка», «Коза», «вертеп», «маска Смерть», «ряджені», «паління дідуха». На лексичному рівні концепт-архетип *Смерть* репрезентовано відповідною лексею.

Б) етимологічний шар. Міфологема *Смерть*. Сучасна форма іменника *смерть* розвинулася з давньоруського *сѣмьръть* унаслідок втрати слабкого *ъ* та перетворення короткого голосного *ь* під наголосом у голосний повного творення *е* [20: 434]. Давньоруська форма *сѣмьръть* утворилась від іменника **tьrьtь* за допомогою префікса *сѣ-*, що його зіставляють з дінд. *su-* «добрий», лат. *suus* «свій», отже, іменник *смерть* мав первісне значення «своя, гарна, природна смерть» [20: 434]. Аналіз етимологічного шару культурної складової концепту *Смерть* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити його смисловий елемент: «Гарна, природна смерть».

В) актуальний шар.

Лексичні ознаки. Міфологема *Смерть*. Синоніми до лексеми *смерть* у двох значеннях – 1) *смерть* як *припинення життєдіяльності організму* та 2) *уявлювана міфічна постать*), що їх фіксує ССУМ, не належать до обрядової лексики й не вживаються в описі різдвяно-новорічних поминальних обрядів і традицій в історико-етнографічних розвідках, тому в роботі їх не розглядаємо. Єдиним мовним репрезентантом міфологеми *Смерть* у межах Мксф *Святки* є лексема *смерть*, що і стала назвою концепту.

Аналіз актуального шару культурної складової концепту *Смерть* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити його смисловий елемент: «Закінчення життя». Кількість одиниць номінативного поля концепту *Смерть* дорівнює 1,

а коефіцієнт номінативної щільності становить 0,003, що свідчить скоріше про підсвідоме побутування згаданого концепту в межах Мксф *Святки*, ніж про його недостатню комунікативну релевантність.

II. Поняття складова концепту. Основним мовним репрезентантом міфологеми *Смерть* є лексема *смерть*, проаналізувавши семантичну структуру якої, констатуємо відсутність указівки на безпосередній зв'язок між лексемою *смерть* як засобом мовного вираження міфологеми *Смерть* та Мксф *Святки*:

№ п	ЛСВ	№ ЛСВ
1.	* <i>припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині</i> [15, 9 : 400; 2 : 1348].	ЛСВ 1
3.	* <i>насильницьке припинення життя, насильно заподіяна смерть</i> [14, 2 : 362–363].	ЛСВ 3
4.	* <i>смерть олицетворяется подь видомъ человеческого остова, съ косою и склянками; суевѣрные видять ее въ разныхъ образах, костякомъ въ саванѣ, костлявымъ стариком, старухой, оборотнемъ ипр.</i> [5, 4 : 233]; * // <i>персоніфікація кончини – людський скелет, звичайно з косою</i> [15, 9 : 401; 2 : 1348].	ЛСВ 4
5.	* <i>розм. щось дуже погане, неприємне, небажане</i> [15, 9 : 402; 2 : 1348].	ЛСВ 5

Але ЛСВ *персоніфікація смерті у вигляді людського скелету, з косою та склянками*, що містить словник В. Даля, а словники української мови фіксують його як відтінок значення (ЛСВ 2), має пряме відношення до маски *Смерть*, що використовують в обрядових театралізованих виставах «Коза», «Маланка», вертеп. Отже, зазначений ЛСВ відображає зв'язок лексеми *смерть* як мовного репрезентанта міфологеми *Смерть* із Мксф *Святки*.

Семний набір згаданого ЛСВ подано в таблиці:

МОВНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ	ЛСВ	СЕМИ
смерть	Персоніфікація смерті у вигляді людського скелету, з косою та склянками.	1. Смерть. 2. Персоніфікація смерті. 3. Людський скелет з косою та склянками.

Відповідно, у свідомості сучасних українців міфологема *Смерть* як складник Мксф *Святки* містить такі смислові елементи, як «*персоніфікація смерті*», «*маска смерть*».

Проведений комплексний аналіз концепту *Смерть* як складника Мксф *Святки* сприяв виділенню її домінуючих смислових елементів, що дало змогу розглянути цей концепт з огляду на його польову організацію:

Концептуальна структура міфологеми *Смерть*

ПЕРІОД	КОМПОНЕНТИ СМИСЛІВ
<i>Дохристиянська доба</i>	1. <i>Ядро</i> : «гарна, природна смерть», «закінчення життя»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «Святвечір», «Різдво», «Водохреще», «Щедрий вечір», «Новий рік», «свята вечеря», «запросини», «кутя», «нести вечерю», «Коза», «паління дідуха», «маска Смерть»; 3. <i>Периферія</i> : «душі предків», «ряджені», «персоніфікація смерті».
<i>Доба християнства</i>	1. <i>Ядро</i> : «гарна, природна смерть», «закінчення життя»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «Святвечір», «Різдво», «Водохреще», «Щедрий вечір», «Новий рік», «свята вечеря», «запросини», «кутя», «нести вечерю», «Маланка», «Коза», «вертеп», «паління дідуха», «маска Смерть»; 3. <i>Периферія</i> : «душі предків», «ряджені», «персоніфікація смерті».
<i>Сучасний період</i>	1. <i>Ядро</i> : «закінчення життя»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «Святвечір», «Різдво», «Водохреще», «Щедрий вечір», «Новий рік», «свята вечеря», «запросини», «кутя», «нести вечерю», «Маланка», «Коза», «вертеп», «паління дідуха», «маска Смерть»; 3. <i>Периферія</i> : «ряджені», «персоніфікація смерті».

Проаналізувавши концептуальну структуру концепту-архетипу *Смерть* з огляду на польову організацію, робимо висновок, що сьогодні ядерні компоненти смислів (від загальної кількості смислових елементів) складають $\approx 5\%$. Упродовж віків у ядерній зоні концептуальної структури цього концепту відбулися несуттєві зміни, зокрема на сучасному етапі міфологема *Смерть* утрачає смисловий елемент «*гарна, природна смерть*».

Відсоткове вираження компонентів смислів приядерної зони для міфологеми *Смерть* сягає $\approx 77\%$. Упродовж віків у цій зоні також відбулися незначні зміни, зокрема в добу християнства периферійна зона концептуальної структури концепту розширились за рахунок виникнення смислових елементів із релігійною мотивацією: у міфологеми *Смерть* з'являються компоненти смислу «*Маланка*», «*вертеп*», що залишаються актуальними й сьогодні.

Периферійна зона міфологеми *Смерть* містить $\approx 16\%$ смислових елементів. Зоні периферії також властиві зміни, зокрема в добу християнства поступово зникають смислові елементи, що мали язичницьку мотивацію: міфологема *Смерть* – втрачає компонент смислу «*душі предків*».

Результати вивчення міфологеми *Смерть*, що отримані за допомогою компонентного, етимологічного та історико-культурологічного аналізу, дають змогу зробити висновок, що цей концепт належить до значущих в українській культурі та у житті українців.

Запропонована методика комплексного аналізу культурних концептів може бути використана для вивчення інших подібних концептів, що є перспективним у сучасний період, коли простежуємо помітне посилення уваги до національної самобутності української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Б'гньковскій І.** Повѣрья, обычаи, обряды, суевѣрья и примѣты, приуроченные къ «Риздвянымъ Святамъ» / И. Б'гньковскій // Киевская старина. — 1896. — январь. — Т. 52. — Ч. 2. — С. 1—9.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007.
3. **Виноградова Л.Н.** Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян : Генезис и типология колядования / Людмила Николаевна Виноградова. — М. : Наука, 1982.
4. **Воропай О.** Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. — Харків : Фоліо, 2005.
5. **Даль В.И.** Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. / [авт.-сост. В.И. Даль]. — [репринт 2-го изд.]. — М. : Русский язык — Медиа, 2005. — Т. 4.
6. **Іларіон** митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон митрополит. — Вінніпег, 1965.
7. **Килимник С.** Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [у 3 кн., 6 т.] / Степан Килимник. — Вінніпег, Торонто, 1964. — Кн. 1. — Т. 1. : (Зимовий цикл). — 1964.
8. **Курочкін О.В.** Календарні звичаї та обряди / Олександр Володимирович Курочкін // Українці : Історико-етнографічна монографія: В 2 кн. — Опішне : Українське народознавство, 1999. — Кн. 2. — С. 297—332.
9. **Номись М.** Різдвянні святки / М. Номись // Основа. Южно-русскій літературно-учений вестник. — 1861. — № 1. — С. 267—281; № 5. — С. 49—72.
10. **Попова З.Д.** Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — М., 2007.
11. **Приходько А.М.** Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Мик олайович Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008.
12. **Селіванова О.О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006.
13. **Скуратівський В.Т.** Дідух : Свята українського народу / Василь Тимофійович Скуратівський. — К. : Освіта, 1995.
14. **Словник** староукраїнської мови XIV—XV ст. : В 2 т. / [упоряд. Д.Г. Гринчишин]. — К. : Наукова думка, 1977—1978. — Т. 2. : Н-Ө. — 1978.
15. **Словник** української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; [гол. ред. І.К. Білодід]. — К. : Наукова думка, 1970—1980. — Т. 9.
16. **Смирнова Ю.П.** Средства активации суперконцепта «двигаться» в английских текстах и их переводах : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Юлия Павловна Смирнова. — Уфа, 2001.
17. **Степанов Ю.С.** Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. — М., 1997.
18. **Супруненко В.П.** Ми — українці: Енциклопедія українознавства : В 2 кн. / Володимир Павлович Супруненко. — Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 1999. — Кн. 1. — 1999.
19. **Цвѣтковъ І.** Рождество Христово у различных народовъ / Иванъ Цвѣтковъ. — Спб. : Типо-литографія И. Вошинскаго, 1886.
20. **Цыганенко Г.П.** Этимологический словарь русского языка / Г.П. Цыганенко. — К. : Радянська школа, 1970.
21. **Шухевич В.О.** Гуцульщина : В 5 ч. / Володимир Осипович Шухевич. — Верховина : Журнал «Гуцульщина», 1999. — Ч. 4. : Церковні свята і обряди Гуцульщини. — 1999.
22. **Юнг К.Г.** Человек и его символы / Карл Густав Юнг; [пер. с англ.]. — Спб. : Б. С. К., 1996.
23. **Яцимирскій Б.М.** «Маланка», как видъ святочного обрядоваго ряженія / Б.М. Яцимирскій // Этнографическое обозрѣніе. — 1914. — № 1—2. — С. 46—77.